

แนวปฏิบัติตลอดห่วงโซ่ของประชาชนในคดีฉ้อโกงออนไลน์*

CITIZEN GUIDELINES ACROSS THE ONLINE FRAUD CASE CYCLE

เนติ ศรีสกุล, กนกอร ชัมเจริญ*, กรรณิกา กุกุดเรือ, ปัทมน์ วสุธวัช, มนต์พิพัฒน์ เอี่ยมจรัส
Neti Srisakul, Kanok-on Simcharoen*, Kannika Kukudrua, Paphat Wasuthawat, Monpipat Eiamjaras
คณะตำรวจศาสตร์ โรงเรียนนายร้อยตำรวจ นครปฐม ประเทศไทย

Faculty of Police Science, Royal Police Cadet Academy, Nakhon Pathom, Thailand

*Corresponding author E-mail: kanokon@rpca.ac.th

*Tel: 081-558-1166

บทคัดย่อ

ปัญหาการฉ้อโกงออนไลน์นับวันยิ่งทวีความรุนแรง ก่อความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาแนวปฏิบัติเกี่ยวกับคดีฉ้อโกงออนไลน์ตลอดห่วงโซ่ (ก่อนเกิดเหตุ ระหว่างเกิดเหตุ และหลังเกิดเหตุ) สำหรับประชาชน เขตพื้นที่จังหวัดนนทบุรี โดยใช้วิธีการวิจัยและพัฒนา คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจงจากผู้นำชุมชนในตำบลสวนใหญ่ ตำบลตลาดขวัญ และตำบลบางเขน เจ้าหน้าที่ตำรวจสถานีตำรวจภูธรเมืองนนทบุรี เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนจังหวัดนนทบุรี และเจ้าหน้าที่เทศบาลเมืองนนทบุรี รวมทั้งสิ้น 67 คน ผลการวิจัยพบว่า แนวปฏิบัติของประชาชนเพื่อป้องกันการเกิดเหตุฉ้อโกงออนไลน์ที่สำคัญก่อนเกิดเหตุ ได้แก่ การมีสติ การพัฒนาองค์ความรู้และการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ ไม่ปล่อยให้กลุ่มเปราะบางอยู่ตามลำพัง หลีกเลี่ยงการติดต่อสื่อสารกับบุคคลที่ไม่รู้จัก ตระหนักถึงการเข้าถึงข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคลที่บุคคลอื่นสามารถกระทำได้ ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้รับเสมอ ฯลฯ สำหรับแนวปฏิบัติสำคัญระหว่างเกิดเหตุเกี่ยวข้องกับกระบวนการแจ้งเหตุ การระงับมิให้เกิดความเสียหายอย่างทันท่วงที และการจัดการกับพยานหลักฐาน ได้แก่ การติดต่อเจ้าหน้าที่หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อดำเนินการ เช่น การอายัดบัญชีกับสถาบันการเงิน การแจ้งความร้องทุกข์ต่อเจ้าหน้าที่ตำรวจ ณ สถานีตำรวจ หรือผ่านระบบออนไลน์ การจัดเก็บหลักฐานเพื่อนำไปใช้ดำเนินคดี เช่น สลิปการโอนเงิน เลขบัญชีธนาคาร ประวัติการพูดคุย ภาพถ่ายขณะเปิดพัสดุหรือสินค้า ฯลฯ ส่วนแนวปฏิบัติหลังเกิดเหตุที่สำคัญ ได้แก่ การให้ความรู้หรือข้อมูลแก่บุคคลในชุมชน ครอบครัว การสะท้อนความคิดเห็นหลังใช้สินค้าหรือบริการผ่านสังคมเครือข่ายออนไลน์ และการกำหนดมาตรการป้องกันหรือการกำกับติดตามการปฏิบัติตามนโยบายอย่างเคร่งครัดของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง

คำสำคัญ: แนวปฏิบัติตลอดห่วงโซ่, การดำเนินคดี, การฉ้อโกงออนไลน์

Abstract

The severity of online fraud is increasing, resulting in the citizens' assets and lives destruction. Research article aimed to develop operational guidelines for managing online fraud cases throughout the entire supply chain (before, during, and after the incident) for the public in Nonthaburi Province. The study utilized a research and development methodology. Specific informants were chosen from community leaders in Suan Yai, Talat Khwan, and Bang Khen subdistricts; police officers from

Muang Nonthaburi Police Station; officials from the Nonthaburi Provincial Administrative Organization; and officials from the Nonthaburi Municipality, totaling 67 people. The research findings revealed that essential preventative measures against online fraud, prior to the incident, encompassed vigilance, knowledge acquisition through experience, safeguarding vulnerable groups, refraining from interaction with unfamiliar individuals, awareness of potential access to personal information, and consistently verifying the accuracy of received information. Essential processes during an incident were event reporting, timely damage mitigation and evidence management. This involved reaching out to relevant authorities or agencies to initiate actions, such as freezing accounts with financial institutions and submitting a complaint with the police either at a police station or online at thaipoliceonline.go.th. Gathering evidence for legal actions encompassed documents like monetary transfer receipts, bank account details, communication records, and images of unsealed parcels or merchandise. Post-incident protocols included instructing community members and families, obtaining feedback on products or services through social media, and establishing preventative measures or rigorous oversight of policy adherence by pertinent government agencies.

Keywords: Operational Guidelines Throughout the Entire Supply Chain, Case Prosecution, Online Fraud

บทนำ

ปัจจุบันเทคโนโลยีดิจิทัลและระบบออนไลน์ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตประจำวัน ทั้งในด้านการติดต่อสื่อสาร การซื้อขายสินค้าและบริการ การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนการทำธุรกรรมทางการเงิน ความสะดวกดังกล่าวเกิดขึ้นพร้อมกับความเสี่ยงจากการที่ผู้กระทำผิดนำเทคโนโลยีมาใช้เป็นช่องทางหลอกลวงผู้เสียหายในรูปแบบที่หลากหลายและซับซ้อนมากขึ้น โดยเฉพาะการฉ้อโกงออนไลน์ ปัญหาการฉ้อโกงออนไลน์มิได้ส่งผลกระทบเฉพาะต่อทรัพย์สินของประชาชนเท่านั้น แต่ยังส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพของกระบวนการยุติธรรมในหลายมิติ ตั้งแต่การป้องกันและระงับความเสียหาย การประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การติดตามเส้นทางการเงิน การรวบรวมพยานหลักฐาน ตลอดจนการติดตามตัวผู้กระทำผิดเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม ข้อมูลจากศูนย์บริหารการรับแจ้งความออนไลน์ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ ระบุว่า ตั้งแต่วันที่ 1 มีนาคม 2565 ถึงวันที่ 31 สิงหาคม 2568 มีสถิติคดีออนไลน์สะสมสูงถึง 1,025,431 เรื่อง โดยคิดเป็นมูลค่าความเสียหายรวม 97,991,826,834 บาท (สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2568) สถิติดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าปัญหานี้มีขนาดใหญ่และส่งผลกระทบต่อประชาชนในวงกว้าง การรับมือจึงต้องอาศัยทั้งมาตรการของรัฐและเอกชนควบคู่กันไป

ในห้วงเวลาที่ผ่านมา หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนต่างตระหนักถึงความสำคัญของปัญหา ตลอดจนมีความพยายามในการแก้ไข และกำหนดมาตรการทางกฎหมายเพื่อป้องกันและบริหารจัดการเหตุฉ้อโกงออนไลน์ เช่น การตราพระราชกำหนดมาตรการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมทางเทคโนโลยี พ.ศ. 2566 และพระราชกำหนดมาตรการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมทางเทคโนโลยี (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2568 เพื่อคุ้มครองประชาชนผู้สุจริต ซึ่งถูกหลอกลวงจนสูญเสียไปซึ่งทรัพย์สิน โดยผ่านโทรศัพท์หรือวิธีการทางอิเล็กทรอนิกส์ ในส่วนของสำนักงานตำรวจแห่งชาติได้จัดทำระบบรับแจ้งความออนไลน์คดีอาชญากรรมทางเทคโนโลยีผ่านเว็บไซต์ www.thaipoliceonline.go.th เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับประชาชนสามารถแจ้งความได้อย่างรวดเร็วผ่านระบบออนไลน์ แต่ยังคงมีประเด็นที่เป็นช่องโหว่ หรือ Pain Point ปรากฏเป็นปัญหาอยู่ โดยเฉพาะการรวบรวมแนวทางปฏิบัติสำหรับประชาชนที่ครอบคลุมตลอดห่วงโซ่ของเหตุการณ์ ตั้งแต่ก่อนเกิดเหตุ ระหว่างเกิดเหตุ และหลังเกิดเหตุ การเผยแพร่อย่างต่อเนื่องเป็นรูปธรรม อาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ส่งผลให้ประชาชนยังคงตกเป็นเหยื่อการฉ้อโกงออนไลน์

ได้โดยง่าย สอดคล้องกับข้อค้นพบจากการลงพื้นที่นาร่องพูดคุยกับบุคลากรทางการศึกษาในสังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดนันทบุรีของคณะนักวิจัย ที่พบว่า ประชาชนยังขาดองค์ความรู้และการจัดการที่ถูกต้องเกี่ยวกับเหตุฉ้อโกงออนไลน์ เช่น ขั้นตอนการปฏิบัติงานของพนักงานสอบสวน ขั้นตอนการเข้าแจ้งความร้องทุกข์ดำเนินคดี แนวทางปฏิบัติในการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับการจัดเก็บและรักษาคุณค่าพยานหลักฐานในเบื้องต้น การจัดการกับพยานหลักฐานที่อยู่ในครอบครองของตนอย่างถูกต้องเหมาะสม เพื่อไม่ให้พยานหลักฐานสำคัญสูญหายถูกทำลาย ทำให้เสื่อมค่า อาจส่งผลต่อการดำเนินคดีในชั้นสอบสวนและชั้นพิจารณาตัดสินของศาล และเมื่อหลังเกิดเหตุแล้ว สังคมหรือชุมชนยังขาดกลไกในการเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับการฉ้อโกงออนไลน์อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ประชาชนไม่ได้เรียนรู้บทเรียนจากผู้ที่เคยตกเป็นเหยื่อ

กรณีช่องว่างขององค์ความรู้เกี่ยวกับแนวปฏิบัติของประชาชนในคดีฉ้อโกงออนไลน์ตลอดห่วงโซ่ดังกล่าว จึงเป็นประเด็นท้าทายให้การศึกษาวิจัยนี้พัฒนาแนวปฏิบัติเกี่ยวกับคดีฉ้อโกงออนไลน์ ครอบคลุมทั้งก่อนเกิดเหตุ ระหว่างเกิดเหตุ และหลังเกิดเหตุ เพื่อสร้างองค์ความรู้ในรูปแบบแนวปฏิบัติให้กับประชาชนนำไปใช้เป็นเกราะป้องกันตนเองและบุคคลใกล้ชิด มิให้ตกเป็นเหยื่อการฉ้อโกงออนไลน์ หรือหากพลาดพลั้งตกเป็นเหยื่อ ก็สามารถดำเนินการได้อย่างถูกต้องและเป็นประโยชน์ต่อรูปคดี ทั้งนี้ โดยอาศัยความร่วมมือทั้งในส่วนองภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชนในเขตพื้นที่จังหวัดนันทบุรี

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อพัฒนาแนวปฏิบัติ เกี่ยวกับคดีฉ้อโกงออนไลน์ ครอบคลุมตลอดห่วงโซ่ (ก่อนเกิดเหตุ ระหว่างเกิดเหตุ และหลังเกิดเหตุ) ให้กับประชาชน เขตพื้นที่จังหวัดนันทบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ ใช้วิธีการวิจัยและพัฒนา คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) โดยกำหนดเกณฑ์การคัดเลือก คือ อาศัยอยู่ในพื้นที่ตั้งแต่ 1 ปีขึ้นไป และมีประสบการณ์การทำหน้าที่ไม่น้อยกว่า 6 เดือน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชนของตำบลสวนใหญ่ ตำบลตลาดขวัญ และตำบลบางเขน อำเภอเมืองนันทบุรี เจ้าหน้าที่ตำรวจ สถานีตำรวจภูธรเมืองนันทบุรี เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนจังหวัดนันทบุรี และเจ้าหน้าที่เทศบาลเมืองนันทบุรี รวมทั้งสิ้น 67 คน ดำเนินการวิจัย 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 (Research 1: R1) รวบรวมข้อมูลประสบการณ์หรือสภาพการณ์การถูกฉ้อโกงออนไลน์ และแนวทางการปฏิบัติก่อน/ระหว่าง/หลังเกิดเหตุ ด้วยกิจกรรมสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรวมทั้งหมด 54 คน แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 ผู้นำชุมชนของตำบลสวนใหญ่ ตำบลตลาดขวัญ และตำบลบางเขน รวม 46 ชุมชน ชุมชนละ 1 คน รวม 46 คน โดยจัดสนทนากลุ่ม 3 ครั้ง ๆ ละ 15 - 16 คน และกลุ่มที่ 2 ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ตำรวจ สภ.เมืองนันทบุรี จำนวน 2 คน เจ้าหน้าที่ อบจ.นันทบุรี ในส่วนราชการกองการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม และกองสวัสดิการสังคม ที่รับผิดชอบในส่วนของการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ข้อมูลความรู้ให้กับชุมชน โรงเรียนผู้สูงอายุ หรือดูแลระบบหลังบ้านของ Facebook และแอปพลิเคชัน จำนวน 3 คน และเจ้าหน้าที่เทศบาลเมืองนันทบุรี ในส่วนราชการกองสวัสดิการสังคม สำนักปลัดเทศบาล และกองยุทธศาสตร์และงบประมาณ จำนวน 3 คน รวมทั้งหมด 8 คน

ขั้นตอนที่ 2 (Development 1: D1) ร่างแนวปฏิบัติในการป้องกันการฉ้อโกงออนไลน์ ก่อนเกิดเหตุ การจัดการพยานหลักฐาน (ระหว่างเกิดเหตุ) และการใช้ประโยชน์จากแผนประทุษกรรม (หลังเกิดเหตุ) และนำร่างแนวปฏิบัติฯ ไปตรวจสอบและประเมิน โดยผู้เชี่ยวชาญด้านอาชญากรรมทางเทคโนโลยี นำข้อมูลมาปรับปรุงและพัฒนาแนวปฏิบัติในการป้องกันการฉ้อโกงออนไลน์ตลอดห่วงโซ่

ขั้นตอนที่ 3 (Research 2: R2) ตรวจสอบและประเมินแนวปฏิบัติฯ ด้วยการสนทนากลุ่ม ประกอบด้วย ผู้นำชุมชนของตำบลสวนใหญ่ ตำบลตลาดขวัญ และตำบลบางเขน ที่เป็นตัวแทนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในขั้นตอนที่ 1 ตำบลละ 4 - 5 คน รวมทั้งหมด 13 คน

ขั้นตอนที่ 4 (Development 2: D2) ปรับปรุงและพัฒนาแนวปฏิบัติในการป้องกันการฉ้อโกงออนไลน์

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย ชุดข้อคำถามทั้งหมด 2 ชุด โดยชุดที่ 1 ประกอบด้วย ข้อคำถามรวม 6 ข้อ เพื่อวิเคราะห์ประสิทธิภาพการถูกฉ้อโกงออนไลน์ และแนวทางการปฏิบัติ และชุดที่ 2 ประกอบด้วย ข้อคำถามรวม 5 ข้อ เพื่อตรวจสอบและประเมินร่างแนวปฏิบัติในการป้องกันการฉ้อโกงออนไลน์ ตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัยทั้ง 2 ชุด โดยให้ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 ท่าน ซึ่งท่านแรกมีความเชี่ยวชาญด้านอาชญากรรมทางเทคโนโลยี ท่านที่ 2 เชี่ยวชาญด้านการสืบสวนสอบสวน และท่านที่ 3 เชี่ยวชาญด้านกฎหมาย ตรวจสอบความครอบคลุมของเนื้อหา ความเหมาะสมของการใช้ภาษา และดำเนินการหาความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับนิยามศัพท์เฉพาะ เพื่อตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา รวมทั้งตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล โดยตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัยหรือผู้เก็บข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล

คณะนักวิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มมาวิเคราะห์เนื้อหา โดยการทบทวนข้อมูล แยกข้อความตามประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประสิทธิภาพและการปฏิบัติของประชาชน จากนั้นจัดข้อความที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกันไว้ในหมวดเดียวกัน เปรียบเทียบข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลแต่ละกลุ่ม และสรุปเป็นประเด็นแนวปฏิบัติในแต่ละช่วงของเหตุการณ์ ข้อสรุปที่ได้ถูกนำไปตรวจสอบและประเมินโดยผู้เชี่ยวชาญด้านอาชญากรรมทางเทคโนโลยี และตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation Technique) โดยใช้การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) และนำข้อมูลที่ได้สร้างข้อสรุปเพื่อตอบคำถามการวิจัย

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า ผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีประสบการณ์เกี่ยวกับการถูกฉ้อโกงออนไลน์หลายรูปแบบ สามารถสรุปเป็น 6 รูปแบบ คือ 1) การซื้อสินค้าแล้วไม่ได้สินค้า หรือได้รับสินค้าไม่ตรงปก 2) การแอบอ้างเป็นหน่วยงานต่าง ๆ หรือเป็นบุคคลใกล้ชิด เพื่อหลอกลวงหรือยืมเงิน 3) การปลอมแปลงเพจ ทั้งของหน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานอื่น หรือเพจทั่วไป 4) การหลอกลวงให้มีการโอนเงินผิดบัญชี หรือการหลอกให้โอนเงิน (Call Center) 5) หลอกลวงให้โอนเงินเพื่อทำงานหารายได้พิเศษ และ 6) การหลอกลวงรูปแบบอื่น ๆ เช่น การส่งข้อความ SMS แจ้งมาในโทรศัพท์มือถือและให้กดลิงก์ปลอม โดยข้อมูลประสบการณ์เกี่ยวกับการถูกฉ้อโกงออนไลน์นี้ได้ถูกนำมาวิเคราะห์และพัฒนาเป็นแนวปฏิบัติเกี่ยวกับคดีฉ้อโกงออนไลน์ ครอบคลุมตลอดห่วงโซ่ของเหตุการณ์ ทั้งก่อนเกิดเหตุ ระหว่างเกิดเหตุ และหลังเกิดเหตุ ดังนี้

แนวปฏิบัติก่อนเกิดเหตุฉ้อโกงออนไลน์ ข้อค้นพบจากประชาชนเกี่ยวกับ แนวปฏิบัติก่อนเกิดเหตุฉ้อโกงออนไลน์ แบ่งออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ 1) การสร้างองค์ความรู้และการรู้เท่าทันกลวิธีของมิจฉาชีพ 2) การลดโอกาสในการเปิดเผยข้อมูลและการติดต่อกับบุคคลที่มีความเสี่ยง 3) การใช้มาตรการป้องกันด้านเทคโนโลยีและข้อมูลส่วนบุคคล และ 4) การลดความเสี่ยงจากการทำธุรกรรมทางการเงินและการซื้อขายออนไลน์ เมื่อพิจารณาร่วมกัน แนวปฏิบัติก่อนเกิดเหตุไม่ได้มีเพียงการเตือนให้ประชาชนระมัดระวังเพียงอย่างเดียว แต่ยังเกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ การจัดการข้อมูลส่วนบุคคล การใช้เทคโนโลยีอย่างระมัดระวัง และการลดความเสี่ยงจากการทำธุรกรรมทางการเงินไปพร้อมกัน โดยคณะนักวิจัยได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์และจัดทำแนวปฏิบัติก่อนเกิดเหตุฉ้อโกงออนไลน์ให้ครอบคลุมในทุกด้าน สามารถสรุปได้เป็นแนวปฏิบัติ 16 ข้อ แสดงดังภาพประกอบที่ 1

ภาพที่ 1 แนวปฏิบัติก่อนเกิดเหตุฉ้อโกงออนไลน์

แนวปฏิบัติระหว่างเกิดเหตุฉ้อโกงออนไลน์ มีเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนใช้ช่องทางที่ถูกต้องและสะดวกในการแจ้งเหตุต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเร็ว เพื่อระงับมิให้เกิดความเสียหายอย่างทันที หรือป้องกันมิให้ความเสียหายบานปลาย และในขณะเดียวกันผู้เสียหายสามารถจัดการกับพยานหลักฐานที่อยู่ในความครอบครองของตนได้อย่างถูกต้อง ทำให้พยานหลักฐานไม่สูญหาย เสื่อมค่า หรือไร้ประโยชน์ เพื่อประโยชน์ในการพิสูจน์การมีอยู่จริงของข้อเท็จจริงอันเกี่ยวข้องกับการกระทำความผิด ผลการศึกษาวิจัยสรุปได้ว่า ผู้เสียหายควรมีแนวปฏิบัติรวม 4 ข้อดังต่อไปนี้ 1) โทรศัพท์ไปยังสายด่วน 1441 เพื่อแจ้งเหตุแก่เจ้าหน้าที่หรือหน่วยงานเพื่อดำเนินการในส่วนที่เกี่ยวข้อง เช่น อาศัยบัญชีปลายทางต่อสถาบันการเงิน จดหมายเลข Bank Case ID 2) แจ้งความต่อเจ้าหน้าที่ตำรวจ ณ สถานีตำรวจ หรือแจ้งความออนไลน์ผ่านทางเว็บไซต์ thaipoliceonline.go.th 3) รักษาคุณค่าของพยานหลักฐานรวบรวมและจัดเก็บพยานหลักฐานในส่วนที่ประชาชนสามารถดำเนินการได้เอง เช่น หลักฐานการติดต่อ ประวัติการสื่อสาร หลักฐานการโอนเงิน ภาพการจับภาพหน้าจอโทรศัพท์ตัวกล่องบรรจุพัสดุสินค้า เป็นต้น เพื่อนำไปมอบให้แก่พนักงานสอบสวน 4) เมื่อได้รับการติดต่อประสานงานจากพนักงานสอบสวน ให้เดินทางไปให้การตามการร้องทุกข์ ณ สถานีตำรวจต่อไป แสดงดังภาพประกอบที่ 2

ภาพที่ 2 แนวปฏิบัติระหว่างเกิดเหตุฉ้อโกงออนไลน์

แนวปฏิบัติหลังเกิดเหตุฉ้อโกงออนไลน์ จากผลการวิจัยพบว่า ภายหลังเกิดเหตุฉ้อโกงออนไลน์ ประสบการณ์จากการถูกหลอกลวงตลอดจนรูปแบบแผนประทุษกรรมที่เกิดขึ้น ควรถูกนำมาสังเคราะห์เป็นบทเรียน เพื่อนำไปใช้เป็นมาตรการป้องกันเหตุและลดโอกาสเกิดเหตุซ้ำในอนาคต โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญให้ความสำคัญกับการสร้างความร่วมมือระหว่างสมาชิกในชุมชนในการแจ้งเตือนภัย การเผยแพร่ข้อมูลเพื่อป้องกันเหตุให้แก่บุคคลในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบาง รวมถึงการสนับสนุนข้อมูลและองค์ความรู้จากเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อให้ประชาชนสามารถนำไปใช้ในการเฝ้าระวังและป้องกันเหตุได้อย่างเหมาะสม จากข้อค้นพบดังกล่าวคณะนักวิจัยสามารถสรุปแนวปฏิบัติหลังเกิดเหตุฉ้อโกงออนไลน์ได้เป็น 3 ข้อ คือ 1) ให้ความรู้หรือข้อมูลแก่บุคคลในชุมชน ครอบคลุมผ่านการอบรมหรือประชาสัมพันธ์ 2) สะท้อนความคิดเห็นหลังการใช้สินค้าหรือบริการผ่านสังคมเครือข่ายออนไลน์ และ 3) กำหนดมาตรการป้องกันหรือการกำกับติดตามการปฏิบัติตามนโยบายของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องอย่างเคร่งครัด แสดงดังภาพประกอบที่ 3

ภาพที่ 3 แนวปฏิบัติหลังเกิดเหตุฉ้อโกงออนไลน์

อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยนี้มุ่งเน้นการพัฒนาแนวปฏิบัติของประชาชน เกี่ยวกับคดีฉ้อโกงออนไลน์ ครอบคลุมตลอดห่วงโซ่ ตั้งแต่ก่อนเกิดเหตุ ระหว่างเกิดเหตุ และหลังเกิดเหตุ โดยผลการศึกษาวิจัยชี้ให้เห็นว่า แนวปฏิบัติก่อนเกิดเหตุไม่ได้มีเพียงการเตือนให้ประชาชนระมัดระวังเพียงอย่างเดียว แต่ยังเกี่ยวข้องกับการรู้เท่าทันกลวิธีของมิจฉาชีพ การจัดการข้อมูลส่วนบุคคล การใช้เทคโนโลยีอย่างระมัดระวัง รวมทั้งการลดความเสี่ยงจากการทำธุรกรรมทางการเงิน หากประชาชนได้รับเพียงคำเตือนทั่วไปโดยไม่มีวิธีตรวจสอบหรือแนวทางตัดสินใจที่ชัดเจน ก็อาจยังคงเป็นเหยื่อของมิจฉาชีพได้โดยง่าย แนวทางนี้สอดคล้องกับสำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดสกลนคร ที่ให้ความสำคัญและสร้างความตระหนักรู้แก่ประชาชนเกี่ยวกับภัยฉ้อโกงออนไลน์รูปแบบต่าง ๆ กลวิธีของมิจฉาชีพ และวิธีการป้องกันตนเองผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น โทรศัพท์ วิทยุ สื่อออนไลน์ และสื่อสิ่งพิมพ์ เป็นต้น (สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดสกลนคร, 2565) ซึ่ง Danwan, L. ชี้ว่า ความร่วมมือระหว่างรัฐและเอกชนในการแบ่งปันข้อมูลเกี่ยวกับการฉ้อโกง โดยเฉพาะในยุคที่ภัยทางดิจิทัลมีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการป้องกันและตอบสนองต่อการฉ้อโกงได้อย่างเป็นระบบ (Danwan, L., 2023)

ในส่วนของแนวปฏิบัติระหว่างเกิดเหตุ จากผลการวิจัยพบว่า ในขณะที่หน่วยงานภาครัฐต่างเล็งเห็นความสำคัญของปัญหาฉ้อโกงออนไลน์ เร่งปรับปรุงพัฒนาระบบการรับแจ้งเหตุ การประสานงานอย่างใกล้ชิดระหว่างภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ระบบการแจ้งความออนไลน์ ตลอดจนบัญญัติกฎหมายให้อำนาจแก่หน่วยงานและอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนนั้น ข้อเท็จจริงกลับปรากฏว่าเมื่อตกเป็นเหยื่อถูกมิจฉาชีพในโลกออนไลน์หลอกลวงแล้ว ประชาชนส่วนใหญ่ไม่ทราบแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องและเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการจัดการกับพยานหลักฐานที่อยู่ในมือ ซึ่งอาจส่งผลให้พยานหลักฐานดังกล่าวสูญหายหรือถูกทำลายได้ ดังนั้นจึงควรให้ความสำคัญกับการจัดการพยานหลักฐาน และการจัดเก็บรักษาพยานหลักฐานอย่างถูกต้องและเหมาะสม

ซึ่งไม่เพียงช่วยป้องกันไม่ให้พยานหลักฐานสูญหายเท่านั้น แต่ยังช่วยให้เจ้าหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรมสามารถใช้ข้อมูลดังกล่าวในการดำเนินคดีได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพิ่มโอกาสในการติดตามและจับกุมตัวผู้กระทำความผิดมาดำเนินคดีตามกฎหมายได้มากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับแนวทางของสำนักงานป้องกันยาเสพติดและอาชญากรรมแห่งสหประชาชาติ รวมถึงหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ใน พระราชบัญญัติว่าด้วยธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ พ.ศ. 2544 ซึ่งระบุให้ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ที่มีการจัดเก็บอย่างเหมาะสมสามารถใช้เป็นพยานหลักฐานในกระบวนการยุติธรรมได้ (United Nations Office on Drugs and Crime, 2011); (พระราชบัญญัติว่าด้วยธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ พ.ศ. 2544, 2544) โดยในวงการวิชาการปัจจุบันยังคงให้ความสำคัญกับปัญหาความน่าเชื่อถือและการแปรสภาพร่องรอยดิจิทัลให้เป็นพยานหลักฐาน (Bérubé, M. et al., 2025) ดังนั้น หน่วยงานภาครัฐจึงควรเผยแพร่แนวทางการจัดเก็บพยานหลักฐานที่ถูกต้องที่ผู้เสียหายสามารถดำเนินการได้เองทันที ได้แก่ การถ่ายภาพหรือบันทึกภาพหน้าจอโทรศัพท์ที่ปรากฏข้อมูลซึ่งอาจใช้เป็นพยานหลักฐานได้ เช่น การติดต่อกับคนร้าย หลักฐานการโอนเงิน ข้อมูลเกี่ยวกับบัญชีหรือการโพสต์ข้อความหรือรูปภาพของคนร้ายในสังคมเครือข่าย ข้อความสั้นที่ได้รับ เป็นต้น การจดบันทึก URL ที่ใช้งาน วันเวลาที่เกิดเหตุการณ์ในแต่ละห่วง หมายเลขโทรศัพท์ การบันทึกและจัดเก็บภาพหรือข้อความที่ได้รับจากอีเมล หรือข้อความสั้น หรือจากแอปพลิเคชันใด ๆ กรณีได้รับไฟล์จากคนร้าย ไม่ว่าจะเป็นรูปภาพ หรือไฟล์เอกสาร โดยให้เก็บไฟล์ในรูปแบบโดยไม่บีบอัดไฟล์ให้ลดขนาดลง หากไม่รู้เท่าทันคนร้าย ควรหลีกเลี่ยงการติดต่อกับคนร้าย เพราะอาจถูกหลอกลวงซ้ำซ้อน หรือถูกหลอกให้ทำลายพยานหลักฐาน โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ซึ่งสอดคล้องกับ Reedy, P. ที่อธิบายว่า ความเข้าใจไม่ถูกต้องของผู้เสียหาย หรือการลบคโดยไม่ตั้งใจ เป็นหนึ่งในปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นในคดีที่ต้องใช้พยานหลักฐานดิจิทัล (Reedy, P., 2021) ในประเด็นนี้ Horsman, G. ชี้ให้เห็นว่า ความเสี่ยงที่เกิดจากการจัดการกับพยานหลักฐานอย่างไม่ถูกต้องมิได้ส่งผลเสียทำให้พยานหลักฐานสูญหายโดยสิ้นเชิงเท่านั้น แม้เพียงการจัดเก็บพยานหลักฐานที่ผิดพลาดในรายละเอียดเล็กน้อย อาจทำให้เกิดความเบี่ยงเบนของพยานหลักฐาน และส่งผลต่อน้ำหนักพยานหลักฐานนั้นได้ (Horsman, G., 2024) นอกจากนี้เมื่อถูกหลอกลวงผู้เสียหายต้องรีบแจ้งเหตุผ่านศูนย์ปฏิบัติการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมออนไลน์ (Anti Online Scam Operation Center หรือ AOC) ผ่านทางหมายเลขโทรศัพท์ 1441 และอายัดบัญชีปลายทางโดยพนักงานเจ้าหน้าที่มีอำนาจตามพระราชกำหนดมาตรการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมทางเทคโนโลยี พ.ศ. 2566 และพระราชกำหนดมาตรการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมทางเทคโนโลยี (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2568 ซึ่งสามารถดำเนินการอายัดบัญชีได้รวดเร็วขึ้น และประชาชนสามารถแจ้งความออนไลน์ผ่านทางช่องทางระบบรับแจ้งความออนไลน์ของสำนักงานตำรวจแห่งชาติ <https://www.thaipoliceonline.go.th> เพื่อความสะดวกรวดเร็วไม่ต้องเดินทางไปร้องทุกข์ที่สถานีตำรวจ ซึ่งอาจทำให้ล่าช้าไม่ทันการได้ (พระราชกำหนดมาตรการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมทางเทคโนโลยี พ.ศ. 2566, 2566); (พระราชกำหนดมาตรการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมทางเทคโนโลยี (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2568, 2568)

แนวปฏิบัติหลังเกิดเหตุ พบว่า ประสพการณ์จากการถูกหลอกลวงตลอดจนรูปแบบแผนประทุษกรรมที่เกิดขึ้น ควรถูกนำมาสังเคราะห์เป็นบทเรียนเพื่อนำไปใช้เป็นมาตรการป้องกันเหตุและลดโอกาสเกิดเหตุซ้ำในอนาคต โดยให้ความสำคัญกับการสร้างความร่วมมือระหว่างสมาชิกในชุมชนในการแจ้งเตือนภัย การเผยแพร่ข้อมูลเพื่อป้องกันเหตุให้แก่บุคคลในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบาง รวมไปถึงการสนับสนุนข้อมูลและองค์ความรู้จากเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อให้ประชาชนสามารถนำไปใช้ในการเฝ้าระวังและป้องกันเหตุได้อย่างเหมาะสม ดังนั้น แนวปฏิบัติหลังเกิดเหตุฉ้อโกงออนไลน์จึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการดำเนินคดีหรือการเยียวยาผู้เสียหายเท่านั้น แต่ควรมองเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นบทเรียนเพื่อการป้องกันเหตุในอนาคต ทำให้แนวปฏิบัติทั้งสามระยะ ทั้งก่อนเกิดเหตุ ระหว่างเกิดเหตุ และหลังเกิดเหตุ เชื่อมต่อกันเป็นวงจร จะนำไปสู่การยกระดับจากการแก้ไขปัญหาภายหลังเกิดเหตุไปสู่การสร้างมาตรการป้องกันภัยฉ้อโกงออนไลน์เชิงรุกและการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการศึกษาวิจัยนี้ คือ “วงจรแนวปฏิบัติของประชาชนในคดีฉ้อโกงออนไลน์” ซึ่งมีสาระสำคัญแตกต่างจากการนำเสนอแนวปฏิบัติในลักษณะรายการข้อควรปฏิบัติทั่วไป โดยเสนอให้มองการรับมือการฉ้อโกงออนไลน์ของประชาชนเป็น กระบวนการต่อเนื่อง 3 ระยะ ได้แก่ ก่อนเกิดเหตุ ระหว่างเกิดเหตุ และหลังเกิดเหตุ เชื่อมโยงกันเป็นวงจร ก่อนเกิดเหตุ เป็นระยะของการสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ประชาชน โดยมุ่งพัฒนาองค์ความรู้และทักษะการรู้เท่าทันกลวิธีของมิจฉาชีพ ตลอดจนการลดปัจจัยเสี่ยงต่าง ๆ ระหว่างเกิดเหตุ ประชาชนต้องสามารถตัดสินใจและดำเนินการได้อย่างรวดเร็ว ได้แก่ การแจ้งความร้องทุกข์ ประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การดำเนินการเกี่ยวกับบัญชีปลายทาง รวมทั้งการเก็บรักษาพยานหลักฐานดิจิทัลอย่างเหมาะสม หลังเกิดเหตุข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการหลอกลวงและประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจะถูกนำกลับไปใช้เป็นบทเรียนในการป้องกันเหตุในอนาคต โดยกระบวนการทั้งสามระยะมิได้ดำเนินการแบบเส้นตรง หากแต่มีลักษณะเป็นวงจรการเรียนรู้และป้องกันอย่างต่อเนื่อง แสดงดังภาพประกอบที่ 4

ภาพที่ 4 วงจรแนวปฏิบัติของประชาชนในคดีฉ้อโกงออนไลน์

สรุปและข้อเสนอแนะ

คณะนักวิจัยสรุปผลการวิจัยและนำเสนอแนวปฏิบัติของประชาชนในการป้องกันและรับมือกับเหตุฉ้อโกงออนไลน์อย่างเป็นระบบ โดยจำแนกกระบวนการออกเป็น 3 ระยะ เพื่อให้ครอบคลุมตลอดห่วงโซ่เหตุการณ์ ประกอบด้วย ก่อนเกิดเหตุ โดยมุ่งเน้นเสริมสร้างองค์ความรู้ สร้างความตระหนักรู้ในการเฝ้าระวัง ระหว่างเกิดเหตุ ประชาชนผู้เสียหายสามารถปฏิบัติตนได้ถูกต้องและเหมาะสม เช่น การจัดเก็บพยานหลักฐานในส่วนที่ผู้เสียหายสามารถกระทำได้เอง การประสานงานและติดต่อกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างถูกต้องและทันเวลา และหลังเกิดเหตุ โดยการพัฒนาเครือข่ายชุมชนในการช่วยกันเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนประชาสัมพันธ์ในทุกช่องทาง ทำให้ประชาชนในพื้นที่ตระหนักรู้ถึงภัยอันตราย กลโกงที่คนร้ายใช้อยู่ในปัจจุบัน รวมทั้งกำหนดมาตรการป้องกันหรือการกำกับติดตามการปฏิบัติตามนโยบายของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องอย่างเคร่งครัด แนวปฏิบัติตลอดห่วงโซ่

ดังกล่าวจะช่วยสนับสนุนการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ตำรวจตั้งแต่ในขั้นป้องกันเหตุ ตลอดจนขั้นการสืบสวนสอบสวน เพื่อให้การดำเนินคดีเป็นไปอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ เพิ่มโอกาสในการได้ตัวคนร้ายมาดำเนินคดีมากขึ้น โดยแนวปฏิบัตินี้สอดคล้องกับ แนวทางของสำนักงานป้องกันยาเสพติดและอาชญากรรมแห่งสหประชาชาติ รวมถึงหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ใน พระราชบัญญัติว่าด้วยธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ พ.ศ. 2544 ซึ่งระบุให้ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ที่มีการจัดเก็บอย่างเหมาะสมสามารถใช้เป็นพยานหลักฐานในกระบวนการยุติธรรมได้ จากข้อค้นพบในการศึกษาวิจัยดังกล่าว คณะนักวิจัยมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย 1) สำนักงานตำรวจแห่งชาติ ควรเป็นหน่วยงานหลักในการรวบรวมองค์ความรู้ทุกมิติเกี่ยวกับการฉ้อโกงออนไลน์ แผนยุทธศาสตร์ของคณบดี ขั้นตอนการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง สิทธิของประชาชนผู้เสียหายที่จะได้รับแจ้งความคืบหน้าทางคดี สิทธิในการรับเยียวยาความเสียหาย ตลอดจนแนวปฏิบัติของประชาชนเมื่อตกเป็นเหยื่อ แล้วเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้แก่ประชาชนในวงกว้าง อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เพื่อให้ประชาชนมีภูมิคุ้มกันรู้เท่าทันกลโกงของคนร้าย และทราบแนวปฏิบัติที่ถูกต้องและทันสมัยเกี่ยวกับคดีฉ้อโกงออนไลน์ตลอดห่วงโซ่เหตุการณ์ โดยข้อมูลองค์ความรู้ที่จะนำเสนอออกเผยแพร่ จะต้องถูกต้องตามความจริง กระชับ เข้าใจได้ง่าย ไม่ละเมิดสิทธิของผู้เกี่ยวข้องในคดี และมีความน่าเชื่อถือ โดยจัดหมวดหมู่องค์ความรู้ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ง่ายต่อการที่ประชาชนทั่วไปสามารถเข้าถึงและทำความเข้าใจได้ 2) สำนักงานตำรวจแห่งชาติควรประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของพยานหลักฐานดิจิทัล ซึ่งเป็นพยานหลักฐานสำคัญในคดีฉ้อโกงออนไลน์ วิธีการเก็บและรักษาพยานหลักฐานเบื้องต้นให้เหมาะสมแก่ประเภทและคุณสมบัติของหลักฐาน และให้ความรู้เกี่ยวกับขั้นตอนการปฏิบัติงานพื้นฐานของพนักงานสอบสวน เพื่อให้ประชาชนทราบวิธีปฏิบัติและช่องทางการดำเนินการต่าง ๆ และมีข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ คือ สำนักงานตำรวจแห่งชาติและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรประสานร่วมมือในการเผยแพร่และประชาสัมพันธ์แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการฉ้อโกงออนไลน์ สร้างช่องทางและผู้รับผิดชอบชัดเจนเป็นรูปธรรมในการถ่ายทอดข้อมูลแนวปฏิบัติสู่ประชาชน โดยเฉพาะแนวปฏิบัติหลังเกิดเหตุ ที่มุ่งเน้นการใช้ประโยชน์จากแผนยุทธศาสตร์ ซึ่งเป็นกลโกงของคนร้ายที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่รับผิดชอบ รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของอาชญากรรมในยุคใหม่ ช่วยลดโอกาสการถูกหลอกลวง รวมทั้งแนวปฏิบัติต่าง ๆ เมื่อรู้ตัวว่าพลาดพลั้งถูกหลอกลวงแล้ว เพื่อให้สามารถดำเนินการติดต่อกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องได้อย่างรวดเร็วทันท่วงที ตลอดจนการแจ้งความในระบบออนไลน์ เพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากเกิดเหตุ เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- พระราชกำหนดมาตรการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมทางเทคโนโลยี (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2568. (2568). ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 142 ตอนที่ 27 ก หน้า 5-13 (12 เมษายน 2568).
- พระราชกำหนดมาตรการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมทางเทคโนโลยี พ.ศ. 2566. (2566). ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 140 ตอนที่ 18 ก หน้า 1-7 (16 มีนาคม 2566).
- พระราชบัญญัติว่าด้วยธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ พ.ศ. 2544. (2544). ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 118 ตอนที่ 112 ก หน้า 26-42 (4 ธันวาคม 2544).
- สำนักงานตำรวจแห่งชาติ. (2568). สถิติศูนย์บริหารการรับแจ้งความออนไลน์ (1 มีนาคม 2565 - 31 สิงหาคม 2568). เรียกใช้เมื่อ 10 ตุลาคม 2568 จาก <https://www.thaipoliceonline.go.th/>
- สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดสกลนคร. (2565). แก้ไขปัญหาการฉ้อโกงออนไลน์ด้วยการรู้เท่าทันและกฎหมาย. เรียกใช้เมื่อ 20 ตุลาคม 2568 จาก <https://sakonnakhon.prd.go.th/th/content/category/detail/id/9/iid/143054>

- Bérubé, M. et al. (2025). From digital trace to evidence: Challenges and insights from a trial case study. *Science & Justice*, 65(5), 101306. <https://doi.org/10.1016/j.scijus.2025.101306>
- Danwan, L. (2023). Public and private partnership in information sharing to combat fraud. Regional Institute for Cybercrime and Financial Enforcement. Retrieved January 15, 2026, from <https://ricfe.org/2023/09/public-and-private-partnership-in-information-sharing-to-combat-fraud>
- Horsman, G. (2024). Sources of error in digital forensics. *Forensic Science International*. Retrieved January 14, 2026, from <https://dspace.lib.cranfield.ac.uk/items/b98b013e-ee2b-4707-9e17-0298510095c2>
- Reedy, P. (2021). The risks for digital evidence. In *Strategic Leadership in Digital Evidence* (pp. 71-74). London: Academic Press.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2011). Handbook on identity-related crime. Retrieved January 15, 2026, from <https://shorturl.asia/fygbau>